

Katalin Czibula: *Theater und Öffentlichkeit. Beiträge zur ungarischen Theaterkultur des 18. und 19. Jahrhunderts*

Budapest: Protea Kulturverein, 2016, 181 l.

A kötet Czibula Katalin kutatásaiból nyújt reprezentatív válogatást német nyelven. A tanulmányok, melyek közül többnek vannak magyar és idegen nyelvű előzményei (bár nem azonosak az itt közöltekkel), ebben a formában itt jelennek meg először, négy nagy tematikai egység köré csoportosítva. A könyv végén található egy gazdag szakirodalmi jegyzék, személynév-, helynév- és címmutató. Ezek a technikai egységek kiváló tájékozódást nyújtanak az olvasónak, kiváltképp, ha a kötetben érintett témák valamelyikével behatóbban akar megismerkedni.

Az első téma (*Literaturgeschichte, Methodologie*) irodalomtörténeti és módszertani kérdésekkel foglalkozik, a kötet nyitó tanulmánya *Die wichtigsten Quellengruppen der ungarischen Schauspielkunst im 18. Jahrhundert* címmel a 18. századi magyar színházművészet legfontosabb forrásait foglalja össze. A korábbi kutatások – ideológiai és egyéb okokból – nem fordítottak kellő figyelmet az iskolai színjátszás dokumentumainak föltárására és értelmezésére, s bár az utóbbi pár évtizedben nagy változások történtek ezen a területen, de még így is tekintélyes mennyiségű forrásanyag vár feldolgozásra.

Három nagy forráscsoportról kapunk részletesebb képet ebben a fejezetben. A csíksomlyói drámakorpusz sokáig elveszítettnek hitt kéziratcsomagja 1980-ban, a Mária-kegyszobor restaurálásakor került elő. Az ezzel kapcsolatos kutatómunka és szövegkiadás Muckenaupt Erzsébet, Kilián István, Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna nevéhez fűződik. A *Ferences is-*

koladrámák sorozatban a 99 dráma közül az I. kötetben 13-at adtak közre összesen 950 lap terjedelemben.

A színháztörténeti kutatások 2. forráscsoportjaként említi Czibula Katalin a soproni jezsuita díszletkönyvet, melyről – az olvasói érdeklődés fölcsigázására – megállapítja, hogy nem soproni, nem jezsuita és nem díszletgyűjtemény. A kötet provenienciája nem tudható pontosan, a képek osztrák művészek munkái, s eredetileg egymástól független, külön álló egységek voltak, amelyeket később kötöttek egybe. Az első levelek még a 17. század végéről származnak, a többi a 18. század első évtizedeiből, s 1728 után már nem kerül újabb levél az anyagba. A gyűjteménnyel kapcsolatos kutatások célja az volt, hogy a képeket valamilyen előadáshoz rendeljék, s ezúttal Czibula rávilágít, hogy ezek nem feltétlenül egy bizonyos előadáshoz kapcsolódnak, hanem típusképek, amelyeket föl lehetett használni több célra is. A szerző ismerteti Knapp Éva rendszerezését, s megállapítja, hogy az egyes lapok különböző, gyakran egymásnak ellentmondó interpretációkat tesznek lehetővé.

A harmadik nagy forráscsoportot az Esterházy-szövegkönyvek alkotják. A kismartoni és fertődi kastélyokban zajló színházi életről gazdag nemzetközi és hazai szakirodalom áll rendelkezésre, jórészt a Haydn-kutatásokkal kapcsolatban, de Czibula Katalin meglátása szerint alapvető dokumentumok mindmáig nincsenek kellőképpen föltárva, publikálva, a kutatásnak intenzívebben kellene foglalkoznia velük, hogy pontosabb és rész-

letesebb képet kapjunk Esterházy Miklós szerepéről, környezetéről, aki magas szintű színházi kultúrát teremtett mindkét birtokán.

A kötet második nagyobb egysége – *Die Organe der bürgerlichen Öffentlichkeit* – a polgári nyilvánosság orgánumaival, vagyis a 18. század második felének sajtótörténeti kérdéseivel foglalkozik. Ennek két fejezete a pozsonyi újságkiadást és a színházi étellel kapcsolatos publicisztikát tárgyalja. Az első tanulmányban (*Die Eigenart des Zeitschriftenwesens in Preßburg der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*) részletes információkat kapunk a magyar újságírás kezdeteiről, az 1764 és 1780 közötti német nyelvű publicisztikáról, az első magyar nyelvű újságról, a *Magyar Hirmondóról*, Pozsony és Pest-Buda konkurencijáról, akárcsak Mária Terézia és II. József politikájáról, Mária Krisztina és férje, Albert von Sachsen-Teschen Pozsonyban betöltött szerepéről, kultúrátámogatásáról. A helytartó házaspár ugyanis kialakított egy bécsi típusú udvari életet, magyar viszonyokra alkalmazva, mely a magyar nemesség számára mintaképpé vált ebben az időszakban.

A fejezet nagyon plasztikusan, sok részletkutatás eredményeit egybevetve mutatja be Pozsony 18. század végi helyzetét, jelentőségét. A koronázó város a reprezentáció központjává vált ezekben az évtizedekben, bár erős polgári autonómiával is rendelkezett. E polgári közegben játszott fontos szerepet a sajtó, kiterjedt tudósítói hálózatával, szavahihető szemtanúk információit fölhasználva közvetítette a híreket hazai és más európai eseményekről. Czibula Katalin részletesen bemutatja a *Pressburger Zeitung* történetét, szerkesztőit, Karl Gottlieb Windisch és Matthias Johann Korabinskyt. Összefoglalásként

megállapítja, hogy egyebek közt a sajtó is hozzájárult ahhoz, hogy a korábbi barokk nemesi kultúra és művészet átváltozott egy polgári jellegű, felvilágosult kultúrává, s ez nem csupán az ún. magas regiszterben, hanem a hétköznapi életben is megmutatkozott. A *Pressburger Zeitung* ezt az átmenetet meggyőzően dokumentálja.

A második alfejezet a pozsonyi színházi életről szól, kitekintéssel a színházi program és a színikritika kialakulásának fázisaira, melyek szervesen összefüggnek a sajtótörténettel, hiszen elsősorban az újságok jelentettek fórumot az ilyen tárgyú írásoknak (*Zum Theaterwesen in Preßburg im 18. Jahrhundert. Programm und Beginn der Theaterkritik*). A színjátszás három megjelenési formáját ismerteti a szerző, ezek a következők: az iskolai színjátszás, a nemesi színház és a vándorszínház. A fent tárgyalt újságokban rendszeresen jelennek meg tudósítások a színházi élet mindhárom formájáról. A *Pressburger Zeitung* két, egymást követő szerkesztője, Windisch és Korabinsky egyaránt érdeklődött a színjátszás iránt. 1774-től a *Theatral Neuigkeiten* című rovatban színházak építéséről is vannak tudósítások. Színháztörténeti szempontból különös figyelmet érdemel a rovat, mert ebből rekonstruálni lehet egy egész színházi szezon programját. Karl Wahr igazgatóról, az első rendszeres színházi program megszervezőjéről is adatgazdag és jó áttekintés olvasható, s ki kell emelnünk a fejezet függelékeként közölt összehasonlító táblázatot, mely áttekintést ad arról, hogy milyen drámákat játszottak Pozsonyban, Pest-Budán és Szebenben.

Theater und Dramentexte cím alatt a szerző három témát mutat be részletesen. Az első fejezet a 18. századi magyar szín-

házművészet nyelvi jellemzésére vállalkozik (*Die sprachliche Charakterisierung in der ungarischen Theaterkunst im 18. Jahrhundert*). A kutatásokból kiderül, hogy a felsőbb körök a német nyelvű színházi művészetet és az olasz operát részesítették előnyben, az iskolai színházi művészet viszont nyelvtanilag színesebb képet mutat. Érdekes példákat találunk a tanulmányban az egyes előadásokon belüli többnyelvűségről, melyet a szerző a színházi hatás kellékének és fontos humorforrásnak tart.

A következő fejezet – *Sonnenfels' Drama Das Opfer in Übersetzung von Miklós Révai* – Révai Miklós drámafordítását elemzi, beágyazva a piarista tudós- költő tevékenységének és szellemi portréjának ismertetésébe. Szervesen kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz a következő fejezet témája (*Die deutschen Dramen und ihre Übersetzungen im Siebenbürgen der Aufklärungszeit*), melyben Erdély színházi kultúrájáról, a nyelvi sokszínűségről (magyar, latin, német, román nyelvű előadások a kolozsvári jezsuitáknál, 1711-ből), hivatásos társulatok fellépéseiről és a székelyi színházi eseményekről kapunk alapos részletkutatásokra támaszkodó értékelést. Shakespeare, Lessing és Goethe drámáinak előadásai (Kolozsvár, Székely), az ezzel kapcsolatos filológiai kérdések (fordítók, átdolgozók munkája) tisztázása fontos ismeretekkel járul hozzá a 18. századi magyarországi és erdélyi színházi történetéhez.

A negyedik témakör – *Theater und Visualität* – az előbbiekhöz képest nagyobb terjedelmű, itt négy fejezetben kerül sor a színház és a különféle vizuális művészetek kapcsolatának tárgyalására. Érdekes egyúttal megemlíteni a kötet szerkezetének, az egyes témák elrendezésének tudatos és eredeti megoldását: egy sajátos

növekvő sort figyelhetünk meg, ahogy az egyes témakörökbe mindig eggyel több fejezet kerül: 1 – 2 – 3 – 4. A negyedik részben egy másik belső témakapcsolódást is észrevehetünk: a három öselemhez köthető vizuális jelenségek tárgyalása, a tűz, a víz és a föld a tűzijátékok, a vízzel kapcsolatos technikai újítások és a kertművészet (tekinthetjük a föld szimbolikus megjelenésének) fejlődése a 18. században sok érdekes kérdést vet föl. A nagy filológiai apparátusra támaszkodó, új kutatási eredményeket fölvonultató fejezetekben képet kaphatunk Esterházy Miklós pompázatos ünnepségeiről és Grassalkovich Antal gödöllői kertépítészetről, melyek háttérben az uralkodó, Mária Terézia, és más magas vendégek látogatása áll (*Feuerwerke, Illuminationen und ihre Funktionen im Königreich Ungarn im 18. Jahrhundert*). Tiszteletükre színházi művészeteket, balettet, tűzijátékokat és mindenféle mechanikai mutatványokat rendeztek. A budai színházi vendégjátékokon (1790. augusztus 9-től szeptember 27-ig) is hasonló látványosságok szerepeltek. Czibula Katalin megállapítja, hogy minden ilyen rendezvénynek az elsődleges célja a nézők elkápráztatása, a mecénás tekintélyének kiemelése, a hatalom reprezentációja volt, sajátos esztétikai szabályok alapján.

A víz mint összimbólum sajátos, felvilágosodás kori átértelmeződését mutatja be a következő fejezet (*Wasser als technisches Material und Element in der ungarischen Gartenkunst und Repräsentation im 18. Jahrhundert*). A korábbi korszakoktól eltérően a szimbolikus és szakrális jelentések itt háttérbe kerülnek a technikai újítások, a fizika tudományának gyakorlati alkalmazásai hatására. Ide kapcsolja a szerző a piarista tudós, Mösch Lukács geometriai, mechanikai, földismereti és

akusztikai kérdéseket tárgyaló kéziratának jellemzését, támaszkodva Kilián István kutatásaira is. Ehhez a „vizes” fejezethez kapcsolódik a földet szimbolizáló kertművészet részletesebb jellemzése. A kert mitológemája, vagyis a földi Paradicsom megjelenési formája ismerhető fel abban a sok nagyszabású törekvésben, amelyek a 18. századi kastélyépítészet és kertépítés háttérében vannak. Változás a korábbi, a reneszánsz és barokk kertfelfogáshoz, a *hortus conclusus*hoz képest a *hortus deliciarum*, vagyis a világi szórakozásnak helyet adó kert előtérbe kerülése. A kút és a forrás központi szerepéről is sok érdekes részletet közöl a szerző.

A következő fejezet (*Tod einer Tänzerin als Antwort auf eine literaturhistorische Frage. Zum Hintergrund von György Bessenyeis Dichtung* Eszterházi vigasságok) rendkívül összetett: színháztörténeti és irodalomtörténeti problémák megoldásához egy kiemelkedő, balettművészettel kapcsolatos kézirat- és illusztrációgyűjtemény fölfedezése és bemutatása szolgál. Czibula Katalin szerteágazó nemzetközi szakirodalom és könyvtári kutatások során talált rá a híres táncművész, Jean Georges Noverre gyűjteményére, melyet a művész Stanislav August lengyel királynak nyújtott be 1766-ban, az udvari színházigazgatói állás elnyerésére (amelyet végül nem kapott meg). A hatalmas anyag – 36,5×27,5 cm-es nagyságú lapokból 2000 db – a balett különböző aspektusait mutatja be kosztümök, dekoráció, zenei elemek, elméleti és gyakorlati kérdések igen alapos áttekintésével. A gyűjteményt jelenleg a varsói Egyetemi Könyvtár őrzi. Czibula Katalin kutatásai abból a szempontból is értékesek, hogy a nemzetközi szakirodalomban ez a forrás alig ismert, nagyon kevesen tudnak róla, s még kevesebb azok

száma, akik egyáltalán látták magát a gyűjteményt. Nemcsak önmagában a filológiai felfedezés miatt érdemel elismerést a szerző, hanem a Noverre-féle anyag és a korabeli balettek, így a *Paris itélete* című művel való egybevetés és finom megfigyelések okán is. Kiderül, hogy a *Paris itélete* vizuális elemeihez a varsói gyűjteményben párhuzamokat lehet találni.

Ezután következik annak az irodalomtörténeti kérdésnek az elemzése, amely hosszú ideig bizonytalanságokat okozott a kutatóknak, nevezetesen Bessenyei György *Eszterházi vigasságok* című alkalmi költeménye, valamint az ehhez kapcsolódó *Delfén* című vers, mely a Noverre-társulat rendkívül tehetséges és korán meghalt táncosnőjének, Marguerite (vagy más adatok szerint Therese) Delphine-nek állít emléket. A szakirodalomban rögzült az a vélemény, hogy Bessenyei az Eszterházán rendezett baletteladáson – a fent említett *Paris itélete* táncjátékban – látta Delphine-t táncolni, s a fiatal művésznő halála pár nappal később, miután visszatért Bécsbe, magas láz miatt következett be. Czibula Katalin igen körültekintő és sok apró mozaikkockával dolgozó elemzésben bebizonyítja, hogy Delphine nem táncolhatott az eszterházi vigasságokon bemutatott balettből, mert már előtte egy hónappal meghalt. Bessenyei verséből is rekonstruálható, hogy az ifjú testőríró egy másik, minden bizonnyal Bécsben bemutatott balett alapján írta le a lány csodálatos és kecses táncolását, s a két mű nem függ szervesen össze. Műfajuk is különböző: a hosszú leírás alkalmi költemény, a *Delfén* pedig egy személyes élményt és érzelmet feldolgozó alkotás.

A színház és vizualitás kapcsolatát tárgyaló rész s egyben a kötet utolsó fejezete (*Auf der Suche nach dem verlorenen Bild: Gustav Klimt in Tata*) is egyfajta fel-

derítő útra invitálja az olvasót. Gustav Klimt gróf Esterházy Miklós megbízására 1893-ban megfestette a tatai színház belső terét, s a festmény hamarosan komoly szakmai díjakat kapott, 1893-ban a Bécsi Művészeti Ház ezüstérmét, 1895-ben az antwerpeni világkiállításon a nagydíjat ítelték neki. A II. világháborúig a kép a tatai kastély egyik termében volt, de a háború után eltűnt, mint ahogy a színház sem létezik már. Ma csak a képről készített fénykép áll rendelkezésre. A festmény keletkezéstörténete és eltűnése háttérben megismerhetjük a tatai színház építésének körülményeit, gróf Esterházy Miklós lótenyésztési és művészetpártoló tevékenységét és sok más érdekes képzőművészeti és építészeti adatot a 19. század második feléből. Egyet említek: a gróf nagy odaadással népszerűsítette Madách *Az ember tragédiája* című művének német fordítását külföldön, Hamburgban és Bécsben az ő támogatásával elő is adták.

Összefoglalásként Czibula Katalin könyvéről elmondhatjuk, hogy sok részku-
tatáson alapuló, érdekes felfedezéseket, új
meglátásokat tartalmazó fejezetek alkotják,
melyekből a jól megtervezett kompozí-
ciónak köszönhetően összefüggő témák
egymást megvilágító kapcsolatrendszere
bontakozik ki. Azt is kiemelném, hogy az
adatgazdagság nem teszi nehezen olvas-
hatóvá a kötetet, mert a szerző érdekesen,
ugyanakkor jól áttekinthetően csoportosít-
ja a tényeket, a forráskutatásokat és a szak-
irodalom kritikus értékelését. A 18. század
második felének színházi kultúrájáról és
ezzel összefüggésben a korabeli sajtóról bő-
séges ismereteket közvetít német nyelven,
ezzel egyúttal komoly szolgálatot tesz a ma-
gyar kultúra szélesebb körben történő meg-
ismertetésének. A kötetben szerencsésen
kapcsolódik össze a szerző művészettörté-
nelmi és filológusi képzettsége, látószöge is.

Dukkon Ágnes

KAF-olvasókönyv. Válogatott kritikák, tanulmányok Kovács András Ferenc költészetéről

Szerkesztette KORPA Tamás, MÉSZÁROS Márton és PORCZIO Veronika
Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017, 446 l.

„Irodalomtörténet-írásunk egyik régi adóssága egy kellően alapos, megfelelő kitekintést nyújtó KAF-monográfia megjelenése” (5), állapítják meg a Kovács András Ferenc költészetének recepciójáról – vagy legalábbis annak egy komoly szeletéről – áttekintést nyújtó szöveggyűjtemény szerkesztői a kötethez fűzött előszavukban. És valóban: hiába övezi széles körű szakmai konszenzus a költői

életmű jelentőségét, ha valaki tájékozódni szeretne ennek a kiemelkedő elismertségnek örvendő kortárs szerzőnek a művei felől, kézbe vehető monográfia hiányában jobbára folyóiratok és tanulmánykötetek elszórt szövegeire támaszkodhat csupán. Ezek pedig – noha pontosak, innovatívak és meggyőzőek, sőt a KAF-költészetéről való beszéd hívószavainak gyakori ismétlődéseiből is kikövetkeztethető módon: